

Wiener Gesera, Mortara, Dreyfus en Herzl

Pogrom en kinderdoop in Freuds 'Auf Geseres'-droom

DANIEL DEVREESE

doctor in de klinische psychologie, K.U. Leuven

"Persecution, then, gives rise to a peculiar technique of writing, and therewith, to a peculiar type of literature, in which the truth about all crucial things is presented exclusively between the lines" (Leo Strauss, Persecution and the Art of Writing, 25).

1. DE 'AUF GESERES'-DROOM

In het vijfde hoofdstuk van de *Traumdeutung* over de bronnen van de droom, beschrijft Freud een drieledige droom, die moet worden gedateerd eind december 1897. Het eerste deel, 'mijn zoon, de myoop'-droom, luidt:

"Ich träume ein andermal, daß ein mir bekannter Lehrer an unserer Universität sagt: 'Mein Sohn, der Myop'. Dann folgt ein Dialog, aus kurzen Reden und Gegenreden bestehend. Es folgt aber dann ein drittes Traumstück, in dem ich und meine Söhne vorkommen und für den latenten Trauminhalt sind Vater und Sohn, Professor M., nur Strohmänner, die mich und meinen Ältesten decken" (Freud, 1900a, 276).

De dialoog uit het middendeel werd gecensureerd maar het derde deel, de hoofddroom die bekend staat als de 'Auf Geseres'-droom, komt later aan bod in het zesde hoofdstuk over de droomarbeid en de absurde droom:

"Wegen irgendwelcher Vorgänge in der Stadt Rom ist es notwendig, die Kinder zu flüchten, was auch geschieht. Die Szene ist dann vor einem Tore, Doppeltor nach antiker Art (die Porta Romana in Siena, wie ich noch im Traume weiß). Ich sitze auf dem Rand eines Brunnens und bin sehr betrübt, weine fast. Eine weibliche Person – Wärterin, Nonne – bringt die beiden Knaben heraus und übergibt sie dem Vater, der nicht ich bin. Der ältere der beiden ist deutlich mein Ältester, das Gesicht des anderen sehe ich nicht; die Frau, die den Knaben bringt, verlangt zum Abschied einen Kuß von ihm. Sie zeichnet sich durch eine rote Nase aus. Der Knabe verweigert ihr den Kuß, sagt aber, ihr zum Abschied die Hand reichend: *Auf Geseres*, und zu uns beiden (oder zu einem von uns): *Auf Ungeseres*. Ich habe die Idee, daß letzteres einen Vorzug bedeutet" (*Ibid.*, 443-444).

De commentaren op deze droom (Anzieu, Bakan, Grinstein, Krüll, Le Rider, Loewenberg, Velikovsky, Verbeek, Vitz) beperkten zich tot een parafrase op Freuds analyse. Ondanks alle lippendienst aan de hermeneutiek, en ondanks het feit dat Freud ons één sleutel in de handen drukte, drongen zij niet door tot de kern van dit 'gesloten semantisch universum' (Steiner, 1976, 52). Deze droom wordt hierna geanalyseerd in het licht van drie contexten uit de geschiedenis van het antisemitisme. De psychoanalytische theorie over de droom en structuur van het onbewuste wordt zo verruimd tot Halbwachs theorie (1925) over droom, herinnering en sociale structuur. Tegen de "antisemitic myth" (Suloway, 1979, 466) in de zaak van Freuds professoraat aan de Weense universiteit, wordt het aandeel van het antisemitisme in zijn historische rechten hersteld. Doch termen als "repressed zionism" (Loewenberg, 1970, 131) en "Christian unconscious" (Vitz, 1988) zijn constructen die de historische antinomie reproduceren en die Freuds standpunt tegenover de *Judenfrage* en de structuur van de droom vertekenen.

De 'Auf Geseres'-droom van Freud over de trouw aan het Jodendom van zijn oudste zoon Martin, moet worden gedateerd eind december 1897. De droom kan worden geduid als anticiperende reactie op Herzls drama *Das neue Ghetto* dat op 5 januari 1898 te Wenen in première zou gaan. De droom valt ook in het verloop van de Dreyfus-zaak, want tien dagen voor het proces tegen Esterhazy te Parijs. Een integraal historische analyse, geleid door de semantiek van het begrip 'Geseres' en Freuds associaties, laat toe nog twee vroegere historische contexten te ontdekken. Ten eerste, de Wiener Gesera uit 1421, de *Urszene* van het Oostenrijkse antisemitisme onder de regering van keizer Sigismund en paus Martinus V. Voorts, de beruchte zaak Mortara uit 1858 met de heimelijke doop van een joodse jongen te Bologna door zijn katholieke kindermeid en diens ontvoering door de pauselijke politie naar de Casa dei Catecumeni in Rome. Freud zelf duidde cryptisch op de laatstgenoemde zaak die zich afspeelde in zijn kinderjaren. De historische reconstructie laat toe Vitz' these over Freuds "Christian unconscious" gestoeld op zijn heimelijke doop door de katholieke kindermeid te Freiberg in 1858, te weerleggen als een historische fantasie. Freuds trouw aan zijn joodse identiteit, tegen assimilatie en tegen Zionisme kwam in 1908, vijftig jaar na de zaak Mortara, tot uiting in zijn toespraak tot de Weense loge B'nai B'rith tegen de doop van joodse kinderen. De 'Auf Geseres'-droom is dan ook een sleuteldroom in het debat rond Freuds joodse identiteit, op voorwaarde dat die historisch wordt geduid, analoog aan de politiek-historische lezing van de *Traumdeutung* door C.E. Schorske (1973, 181-207).

2. THERE'S SOMETHING ROTTEN IN THE STATE OF AUSTRIA

De droomgedachten voeren tot de "Judenfrage, die Sorge um die Zukunft der Kinder, denen man ein Vaterland nicht geben kann, die Sorge sie so zu erziehen, daß sie freizügig werden können" (Freud, 1900a, 444). "Freizügig" betekent: "1. den Wohnort frei wählend, ihn nach Belieben frei wechselnd, nicht ortsgebunden; 2. großzügig, anderen viel Freiheit lassend; Kindern freizügig erziehen" (Wahrig, 1986, 500). "Freizügigkeit" duidt echter specifieker op het joodse *Wanderleben*: "das recht mit seiner habe aus der Heimat, ohne Abzugsgeld, fortzuziehen" (Grimm & Grimm, IV, 1854-1954, 125). Een opvoeding dus, in het teken van een joods-kosmopolitische identiteit, zoals Freud reeds in 1882 schreef aan zijn Hamburgse verloofde Martha Bernays, alluderend aan *Nathan der Weise* van de Hamburgse dramaturg G.E. Lessing (Freud, 1968, 17).

In de *Traumdeutung* komt het thema van het antisemitisme steeds voor in verband met zijn kandidatuur voor het Weense professoraat in mei 1897 (Freud, 1900a, 142, 145, 199, 218). Zijn idealisatie van Hannibal ontstond in zijn schooljaren, als reactie op het Weense antisemitisme:

"Als dann im Obergymnasium das erste Verständnis für die Konsequenzen der Abstammung aus landesfremder Rasse erwuchs, und die antisemitischen Regungen unter den Kameraden mahnten Stellung zu nehmen, da hob sich die Gestalt des semitischen Feldherrn noch höher in meinen Augen. Hannibal und Rom symbolisierten dem Jüngling den Gegensatz zwischen der Zähigkeit des Judentums und der Organisation der katholischen Kirche. Die Bedeutung, welche die antisemitische Bewegung seither für unser Gemütsleben gewonnen hat, verhalf dann den Gedanken und Empfindungen jener früheren Zeit zur Fixierung. So ist der Wunsch, nach Rom zu kommen, für das Traumleben zum Deckmantel und Symbol für mehrere andere heiß ersehnte Wünsche geworden, an deren Verwirklichung man mit der Ausdauer und Ausschließlichkeit des Puniers arbeiten möchte" (*Ibid.*, 202).

Hiermee is in de eerste plaats zijn professoraat bedoeld. Ofschoon in deze droom "mein Ich nicht vorkommt", wordt die als "egoïstisch" bestempeld (*Ibid.*, 443). De analyse werd gecensureerd omdat de politieke instantie niet kon worden genoemd, die de vervulling van zijn egoïstische wens verhinderde: "Zu allen Zeiten pflegten die, welche etwas zu sagen hatten und es nicht gefahrlos sagen konnten gerne die Narrenkappe aufzusetzen" (*Ibid.*, 446). Freud citeert dan de woorden van Hamlet tot de spionnen Rosencrantz en Guildenstern, die een hint tot verdere interpretatie bevatten:

"Ich bin nur toll bei Nord-Nord-West; weht der Wind aus Süden, so kann ich einen Reiher von einem Falken unterscheiden" (*Hamlet* 2.2.373; Freud, 1900a, 446).

Hamlet spreekt die woorden voor zijn encenering van het drama in het drama over de *moord in Wenen* op Gonzago (3.2.223) dat de moordenaar van zijn vader moet ontmaskeren. In de bladzijden die voorafgaan aan 'mijn zoon, de myoop'-droom, wordt het Engelse barokdrama behandeld als variant op de Oedipus-tragedie. De *Hamlet*-tragedie treedt hier in de plaats van een "Judenstück", dat ook eindigt met de moord in Wenen op een joodse zoon en dat de dagrest is voor de droom over zijn oudste zoon Martin (°7 december 1889). Freuds droom is een drama in drie akten, het gecensureerde middendeel is een dialoog en het Hamlet-citaat, bestanddeel van een dialoog, zal de dieptestructuur van de 'Auf Geseres'-droom bepalen.

Austria, de Latijnse naam voor zijn 'vaderland' sinds de Middeleeuwen (1147), is afgeleid van 'auster' (zuidenwind; zuidelijk gelegen land), maar de oudere, Duitse benamingen *Ostarrichi* en *Osterlant*, zijn afgeleid van 'oriens' (Zöllner, 1990, 63). De associatie van de wenende houding aan een Romeinse fontein met het vers "An den Wassern Babels saßen wir und weinten, [*wenn wir an Zion gedachten*]" (Psalm 137, 1), duidt op de oorsprong van de diaspora (verstrooiing in de wind) en stelt Zuid tegenover Oost. Bij de Porta Romana te Siena lag een krankzinnigeninstelling en voor de droom vernam Freud:

"daß eine Glaubensgenosse seine mühselig erworbene Anstellung an einer staatlichen Irrenanstalt hatte aufgeben müssen" (Freud, 1900a, 444).

Dit ontslag van een joods psychiater eind 1897, was een antisemitische maatregel. Daarna volgt de commentaar op de uitdrukking *Auf Geseres*, waarover hij m.b.t. 'mijn zoon, de myoop'-droom schreef, dat het een "absurde, unverständliche Wortbildung" (*Ibid.*, 276) betreft. Dit woord komt voor in de slotscène, waar men 'Auf Wiedersehen' verwacht. Uniek in de *Traumdeutung* is het feit dat Freud "Schriftgelehrten" vraagt om zijn eigen neologisme te duiden:

"Geseres ist ein echt hebräisches Wort, abgeleitet von einem Verbum *goiser* und läßt sich am besten durch 'anbefohlene Leiden, Verhängnis' wiedergeben. Nach der Verwendung des Wortes im Jargon sollte man meinen, es bedeute 'Klagen und Jammern'" (*Ibid.*, 444).

De Jiddische betekenis slaat enkel op de dialoog uit het middendeel, zoals het *Jüdisches Lexikon* (IV/2, k. 1259) aantoonst: "Geseire(s), vom hebr. *gesera*, bibl.-hebr. wüstes Land (*Lev.* 16, 22). Neuhebr.: Beschluß, vorbeugende

rabbin. Verordnung; dann auch: Verhängnis, jüdenfeindliches Gesetz, vielfach im Sinne von Gefahr gebraucht. Viel oder große Geseires machen = lamentieren, ängstlich jammern". Maar "'Ungeseres' ist meine eigenste Wortbildung" en "[bedeutet] einen Vorzug gegen Geseres" (Freud, 1900a, 444). In het woord 'Geseres' is echter de *Urszene* van het Oostenrijkse antisemitisme ingeschreven: de Wiener Gesera, de eerste grote pogrom uit 1421. Alleen K. Frieden (1997, 246) noemde die historische context, maar onderzocht die niet nader in zijn exclusief actueel-zionistische commentaar op de droom.

In tegenstelling tot zijn vader, beheerste Freud het Hebreeuws niet:

"Mein Vater sprach die heilige Sprache wie deutsch, oder besser. Mich ließ er in völliger Unwissenheit über alles, was das Judentum betrifft, aufwachsen. Erst als reifer Mann begann ich ihm darob zu grollen" (Freud, 1996, 154).

De schriftgeleerde was Samuel Hammerschlag, Freuds "weit hinaus über nationale oder dogmatische Beschränktheit" verheven leraar Hebreeuws en Joodse religie, zoals hij schreef in de necrologie voor de *Neue Freie Presse* (Freud, 1904e, 734). Hammerschlag verenigde in zich de passies van de Joodse profeten, getemperd door het humaniteitsideaal van de Duitse klassieken en incarneerde het ideaal van de 'freizügige Erziehung'. Hij was Freuds mentor in zijn studiejaren en later zou hij zijn tweede en derde dochter, Sophie en Anna, naar diens nicht en dochter noemen (Jones, 1953, 179).

De "Knäuel von Gedanken" is ook een kluwen van vier talen: het Hebreeuws, het Jiddisch, het Duits en Latijn. Dit begrip komt opnieuw voor in de *Traumdeutung*, in een beroemde bladzijde uit het zevende hoofdstuk. Indien in de bestgeduide droom "man oft eine Stelle im Dunkel lassen [muß], weil man bei der Deutung merkt, daß dort ein *Knäuel von Traumgedanken* anhebt, der sich nicht entwirren will", dan "ist der Nabel des Traums die Stelle an der er dem Uerkannten aufsitzt". In de "netzartige Verstrickung erhebt sich dann der Traumwunsch, wie der Pilz aus seinem Myzelium" (Freud, 1900a, 530). Tussen dit gedachtekluwen en zijn droomwens in de finale voetnoot (*Ibid.*, 447) gaapt echter een kloof. "Das Uerkannte" betekent geen terugval in een mystische droomduiding maar is hier het gevolg van de censuur van de geschiedenis van het antisemitisme, van de Weense pogrom en een beruchte zaak van kinderdoop uit Freuds kindertijd, tot de actuele zaak Dreyfus en Herzls Zionisme als politieke reactie.

Volgens het *Jüdisches Lexikon* (II, 1104) is dit kluwen nog complexer:

"Gesera: Beschluß; 1. Verhängnis; 2. judenfeindlicher, insbesondere gegen die Religion gerichteter Erlaß; 3. rabbinische Verordnung, die der Verletzung einer biblische Satzung vorbeugen soll".

Is het denkbaar dat Hammerschlag die gelaagde betekenisstructuur niet kende of dat hij de religieus-politieke betekenis niet zou hebben vermeld? Freud noemt de betekenis "anbefohlene Leiden", de Jiddische betekenis met zijn absurde verduitsing, doch niet de religieus-politieke betekenis in het Hebreeuws. Juist de laatste betekenis duidt op de middeleeuwse pogrom en levert één sleutel tot de ontrafeling van de droomstructuur in functie van de semantiek van *Gesera*. Die gelaagde structuur ontvouwt zich in het associatieve veld nadat het besef doemt, dat

"Ungeseres einen Vorzug bedeutet: Ein solches Verhältnis findet beim Kaviar statt; der ungesalzene wird höher geschätzt als der gesalzene. 'Kaviar fürs Volk', 'noble Passionen': darin liegt eine scherzhafte Anspielung an eine der Personen meines Haushaltes verborgen, von der ich hoffe, daß sie jünger als ich, die Zukunft meiner Kinder in acht nehmen wird" (Freud, 1900a, 444);

zijn enige, tien jaar jongere en nog ongehuwde broer Alexander (1866-1943). Kort voor de dood van zijn vader in 1896 berekende Freud zijn eigen sterfdatum voor 1902, op grond van Fließ' theorie (1897) over de mannelijke en vrouwelijke cycli (Freud, 1986, 209). De uitdrukking "noble Passionen" stamt uit Herzls drama *Das neue Ghetto*, waarvan Freud in de *Traumdeutung* enkel de titel, niet de auteur noemt. "Kaviar fürs Volk" is een Hamlet-woord uit de *play scene* ("caviare to the general": *Hamlet* 2.2.428) en een bijtende spot op het "Judenstück von Herzl" (Freud, 1986, 319) dat het literaire palimpsest was voor zijn droom als gedramatiseerde wensvervulling.

Gezouten en ongezouten kaviaar roept de tegenstelling "gesäuert/ungesäuert" op, wat verwijst naar het rabbijnse verbod sinds de Exodus en zo naar de derde betekenis uit het *Jüdisches Lexikon*. Ongedesemd brood als religieus voorschrift, duidt ook op de middeleeuwse legende over de rituele moord rond Pasen op christenkinderen, en de bereiding van de *matzes* met hun bloed, zo te Breslau in 1453 (Rubin, 1996, 122). Daarna volgt de herinnering aan zijn reis op 27/28 december 1897 naar Breslau, waar hij Fließ trof. Tegen alle historische evidentie situeert Freud de reis niet na Kerstmis maar op Pasen (Freud, 1900a, 445), wat slaat op hun ontmoeting te Nürnberg in dat jaar (Jones, 1953, 330; Tögel, 1989, 152)! Het naambord 'Dr. Herodes' in de straten van Breslau, riep toen de cynische gedachte op: "hoffentlich ist der Kollege nicht gerade Kinderarzt" (Freud, 1900a, 445). Dit verbergt de moord te Bethlehem op alle joodse zonen jonger dan twee jaar (Mt. 2, 16;

Onschuldige Kinderendag, 28 december). Het woord van Fließ over de "Zyklop" met zijn theorie over de biseksualiteit, voert terug tot 'mein Sohn, der Myop'-droom en tot de "Hauptquelle für das Geseres", de vraag van een andere arts (Breuer) tot de moeder van de patiënt met de oogkwaal:

"Was machen sie für Geseres? Ist es auf der einen Seite gut geworden, so wird es auch auf der anderen gut werden'. Und so ward es auch" (Freud, 1900a, 446).

Uit alle associaties blijkt dat Freud de politiek-religieuze betekenis van 'Geseres' enkel situeert in een ver bijbels verleden (Babylon; Herodes) om zo in zijn analyse alle potentiële verwijzingen naar het historische antisemitisme doelbewust te censureren. Dit blijkt ook uit de summiere commentaar bij het element 'Siena', die het antisemitisme in de geschiedenis van deze stad, alsook in de historiek van Rome en van Wenen, volledig buiten beschouwing laat.

3. WIENER GESERA

De diaspora en de toekomst van zijn oudste zoon zijn brandpunten in Freuds associaties. Tussen het bijbelse verleden en de toekomst gaapt echter een kloof; de Oostenrijkse geschiedenis wordt verzwegen en toch genoemd langs het Geseres-begrip, dat duidt op de 'Wiener Gesera'. Daarom stelt de openingsscène de tweede betekenis uit het *Jüdisches Lexikon* als werkelijk voor: de "judenfeindlicher Erlaß", die de joodse kinderen dwingt te vluchten, "was auch geschieht". De pogrom wordt echter verlegd naar Rome (*pog-Rom*) op grond van een analoog berucht geval van gedwongen kinderdoop uit zijn kindertijd, wat in de afsluitende voetnoot (*Ibid.*: 447) cryptisch wordt aangeduid. Freud bezocht Rome voor het eerst in 1901, na publicatie van de *Traumdeutung* en daarna nog zes maal (Tögel, 1989, 55). De Porta Romana aan de zuidelijke stadsmuur te Siena, dat hij in september 1897 met zijn broer had bezocht is daarom een "Ersatz" (Freud, 1900a, 444) voor het katholieke Rome, de oorsprong van het Europese anti-judaïsme door de demonisering van het Jodendom in het Nieuwe Testament (Joh. 8, 44; Rom. 11, 8; Apocalyp. 2, 9) en bij de kerkvaders (Graus, 1981, 76). De Porta Romana als ersatz voor Rome stoelt echter op een tweede element: ook Siena voert de wolvin met de zogende tweelingen als embleem, dat hoog bovenop de Porta Romana prijkt.

Onder de manifeste droom ligt de topografie van Siena: van de Porta Romana langs de Via S. Martino, splitst de weg ter hoogte van de Chiesa di San Martino (met een *Besnijdenis* door Guido Reni), naar het getto met de

synagoge, of naar het Palazzo Piccolomini (met *tavoletta* over de kroning te Rome in 1433 van keizer Sigismund door paus Eugenius IV), en buigt zo af naar de Piazza del Campo met de Fonte Gaia (Brunneren der Freude) aan het Palazzo Pubblico, waar Freud A. Lorenzetti's *Allegoria di Buono e Cattivo Governo* kon bewonderen en vergelijken met het Weense regiment (*Siena/Vienna*) in heden en verleden (Heywood & Olcott, 1903, 99, 200, 289-292). Voor zijn keizerskroning verbleef Sigismund te Siena waar hij Bernardino van Siena ontmoette, de monnik die op de Piazza del Campo predikte tegen de magie van de heksen en tegen de joden (Ginzburg, 1989, 298-299). Bernardino's monogram, IHS in een stralenkrans, prijkt op de gevel van het Palazzo Pubblico én op de Porta Romana, die op haar beurt is afgebeeld op het beroemde fresco van Lorenzetti (Debby, 2001). Bij de fontein aan het niet genoemde getto te Siena, dat uit 1571 dateert en dat zich achter het Palazzo Pubblico bevindt, stond een Mozes-beeld (*Jüdisches Lexikon*, IV, 307). Als reactie tegen de emancipatie van de joden onder het Jacobijns bewind (1796-1799) werd in juni 1799 de pas uit 1786 daterende synagoge vernield en werden dertien joden vermoord en daarna verbrand op de Piazza del Campo (*Jüdisches Lexikon*, V, 403; Fusai, 1999, 214-215).

Te Wenen stelde hertog Albrecht V (1404-1439) in maart 1421 de laatste joden die weigerden zich te laten dopen, terecht op de brandstapel. De aanleiding was de zogenaamde "hostienschending" te Enns, bij Linz aan de Donau. Rond Pasen 1420 werd onder het volk het gerucht verspreid, als zou een rijke jood, genaamd Israël, geconsacreerde hosties hebben gekocht van de vrouw van de koster te Enns om die onder zijn geloofsgenoten te verdelen en te onteren. De joden werden eveneens ervan beschuldigd drie christenkinderen te hebben vermoord, om hun bloed te gebruiken voor het Pesach-maal. Het tijdstip met de beschuldigingen zijn typisch voor middeleeuwse pogroms (Hsia, 1992, 24). In mei 1420 werden rijke Weense joden gevangen genomen en gefolterd, de armen in boten zonder roer op de Donau gezet en zo overgeleverd aan de stroom. De joodse kinderen werden gedoopt in kloosters, waarna Italiaanse rabbi's appeleerden aan paus Martinus V (1417-1431), die in zijn bul van 1 januari 1421 de doop van kinderen jonger dan twaalf jaar verbood (Battenberg, 1990, 157). Alle joden die in de synagoge hun toevlucht zochten, begingen zelfmoord. Hertog Albrecht die diep verschuldigd was bij joodse geldschietters, vernietigde hun schuldbrieven en verbande hen voor eeuwig. Sommigen konden vluchten naar Bohemen of Italië, maar de Weense gemeenschap als centrum van Joodse wijsheid, had opgehouden te bestaan. De stenen van de vernielde synagoge werden gebruikt voor de bouw van de Theologische Faculteit van de in 1385 gestichte universiteit. Voortaan stond

Wenen in de Joodse traditie bekend als 'Ir ha-Damim': de bloedstad (Ansbacher, 1971, 502-503; Graetz, 1864, 142-148; Lohrmann, 2000, 155-158). Drie generaties later werd aan het 'Haus zum großen Jordan' aan de Judenplatz, waar ooit de synagoge had gestaan, een gedenktafel aangebracht met de afbeelding van de doop van Jezus in de Jordaan, ter herinnering aan de door het vuur gereinigde "furchtbaren Verbrechen der Hebräerhunde" (Lohrmann, 2000, 172).

Freud kende de geschiedenis van de Wiener Gesera door het werk van H. Graetz (1817-1891), de historicus van het Jodendom aan het Jüdisch-Theologische Seminar *te Breslau* en een collega van de klassieke filoloog Jacob Bernays (1824-1881), de oom van Martha. In 1879 antwoordde Graetz op het antisemitisme van Treitschke (Momigliano, 1969, 16). Dat Freud zijn werk kende blijkt uit één feit dat alleen daar voorkomt en dat hij op zijn oudste zoon Martin overdraagt: "Ein gewandter Jüngling" aan het hof van Friedrich III – de opvolger van Albrecht en de *voogd over diens zoon* Ladislaus Postumus – "war nach empfangener Taufe der Liebling des Herzogs Friedrich geworden", maar hij wilde terugkeren tot het Jodendom. "Zuletzt übergab der Herzog den *Verblendeten* und *Rückfälligen* dem geistlichen Gerichte und dieses verurteilte ihn zum Feuertode" (Graetz, 1864, 145). De namen van twee protagonisten uit de Wiener Gesera zijn aldus identiek aan die van vader en zoon: Sigismund verwijst naar de Rooms-Duitse keizer, wiens enige dochter in 1421 huwde met Albrecht van Habsburg. Na zijn dood (1437) werd Albrecht keizer over Oostenrijk, Hongarije en Bohemen (Zöllner, 1990, 144); een voorafspiegeling van het Habsburgse Rijk, dat zich in 1897 voortsleepte van crisis naar crisis. De negenjarige Martin draagt dezelfde naam als de paus die in een bul uit 1420 keizer en hertog opriep om de Hussieten uit te roeien maar die in 1421 de doop van joodse kinderen *jonger dan twaalfjaar* verbood. Het motief voor de pogrom was de Hussietenopstand in Bohemen, die dreigde over te slaan naar Oostenrijk. In 1419 beschuldigden de Weense Theologische Faculteit en de Dominicanen de joden ervan de Hussieten te financieren en hen wapens te leveren. Albrecht zweerde zich te zullen wreken op de joden, indien hij zijn kruistocht tegen de Hussieten verloor (Graetz, 1864, 143). Door de aanklacht van de "hostienschending" kon Albrecht als *defensor ecclesiae* rijke joden folteren, na bekentenis door de Kerk laten veroordelen en zelf terechtstellen (Lohrmann, 1990, 308). In de Middeleeuwen werd het Jodendom als "Synagoge Satans" (Graus, 1981, 80) beschouwd. In de iconografie over de *disputatio* tussen christenen en joden werd *Synagoga* allegorisch afgebeeld als een ontkroonde en *verblinde* (Rom. 11, 8) maagd met een gebroken speer, die de Wet als last uit haar handen laat glijden en het

hoofd buigt voor haar zus, de gekroonde, triomferende Ecclesia met kruis en kelk, zo bijvoorbeeld aan het Münster van Straatsburg, ca. 1230 (Seiferth, 1964, 159).

Schlomo Sigismund Freud werd geboren te Freiberg in Moravië op 6 mei 1856. Schlomo verwijst naar de Tempel en Sigismund is de Duitse bijnaam (Bering, 1987, 59). In 1886 schreef hij aan Martha:

"Mir war oft so, als hätte ich den ganzen Trotz und die ganze Leidenschaft unserer Ahnen, als sie ihren Tempel verteidigten, geerbt, als könnte ich für einen großen Moment mit Freude mein Leben hinwerfen" (Freud, 1960, 125).

Duidt 'Sigismund' op een Boheemse heilige (Vitz, 1988, 42) of op de Rooms-Duitse keizer en *defensor judeorum*, die in 1414 op het Concilie van Konstanz een *Judensteuer* invoerde en na de pogrom de joodse goederen opeiste (Lohrmann, 1990, 309)? Ook Julius en Alexander Freud droegen keizersnamen en de tienjarige Sigismund koos de naam voor zijn jongste broer (Jones, 1953, 21)! Freuds autobiografie opent met de woorden:

"Meine Eltern waren Juden, auch ich bin Jude geblieben. Von meiner väterlichen Familie glaube ich zu wissen, daß sie lange Zeiten am Rhein (in Köln) gelebt hat, aus Anlaß einer Judenverfolgung im vierzehnten oder fünfzehnten Jahrhundert nach dem Osten floh und im Laufe des neunzehnten Jahrhunderts die Rückwanderung von Litauen über Galizien nach dem deutschen Österreich antrat" (Freud, 1925*d*, 34).

De joden werden uit Keulen verbannen na de Zwarte Pest in 1349, en ook in 1424 (Battenberg, 1990, 163). In het jaar van de Wiener Gesera ontsnapten zij ternauwernood aan een bloedbad door tegenstanders van de Hussieten (Kurze, 1979, 553, n. 58). Eén eeuw na de pogrom werden twaalf joodse families terug in Wenen toegelaten. Het getto in Wien-Leopoldstadt werd in 1642 opgericht door Ferdinand II en opgeheven in 1782 door het *Toleranzpatent* van Jozef II (*Jüdisches Lexikon* IV, k. 1425). In 1867 verkregen de joden burgerrechten en Jakobs verhaal aan Sigismund over de gojim, die zijn pels en muts in Freiberg in de goot gooide, stamt uit die tijd (Freud, 1900*a*, 203). Jakob emigreerde in 1859 van Freiberg *via Breslau* naar Wenen, waar hij zich vestigde in de oude gettowijk (Jones, 1953, 14, 19). Dit traject is omgekeerd aan de joodse vluchtroute na de Wiener Gesera en aan de noord-noordwestelijke richting uit het Hamlet-citaat. Jakob stierf op 23 oktober 1896 in zijn woning aan de Grüne Thorgasse 14 bij de Berggasse (Krüll, 1979, 340, n. 74), zodat het droomelement Porta ook verwijst naar zijn dood.

4. DREYFUS EN HERZL: *DAS NEUE GHETTO*

Het heroplaaiende Weense antisemitisme na de stichting in 1891 van Karl Luegers Christlich-Soziale Partei (Zöllner, 1990, 429) slaat de brug naar de Wiener Gesera. Keizer Franz-Joseph weigerde in 1895 diens verkiezing tot burgemeester van Wenen te bekrachtigen, maar "der schöne Karl" werd burgemeester op Goede Vrijdag 1897 (Schorske, 1973, 145): twee dagen voor Freuds treffen met Fließ te Nürnberg dat hij in zijn commentaar met Breslau verwacht! De 'Herrgott von Wien' ontsloeg na zijn aanstelling systematisch joden uit hun ambt, zo ook de joodse psychiater: "Dieses Beispiel machte Schule" (Zöllner, 1990, 430). Van die demagoog stamt ook de uitspraak: "Wer Jude ist, das bestimme ich" (Schorske, 1973, 145). Voor Freud was de opkomst van het politieke antisemitisme een veeg teken voor zijn kandidatuur in mei 1897 van *professor extraordinarius* (Freud, 1986, 244, n. 4) en de 'Onkel Joseph'-droom handelt ook over dit thema (Freud, 1900a, 142, 199). De antisemitische Pangermanistische Partij van Freiherr von Schönerer ontwikkelde een ongemene haat tegen joodse intellectuelen maar Victor Adlers sociaal-democraten steunden de Habsburgmonarchie (Zöllner, 1990, 427). Adler was Freuds opponent geweest in de Weense studentenbond (Jones, 1953, 48, n. 1) en komt voor in de 'Graaf Thun'-droom (Freud, 1900a, 214-224). Hij woonde aan de Berggasse 19 tot in 1891 toen Freud zijn woning overnam (Freud, Freud & Grubrich-Simitis, 1974, 84, 326). In oktober 1896, dus rond de dood van Jakob Freud, ging Theodor Herzl (1860-1904) aan de Berggasse 6 wonen (Schoeps, 1998, 90) en werd zo bijna de buur van Freud.

De vermelding zonder auteursnaam, van het "Schauspiel *Das neue Ghetto*" (Freud, 1900a, 444), waarvan de première plaats vond in Wenen op 5 januari 1898, laat toe de droom te dateren. De droom viel na de reis naar Breslau maar voor deze première, zoals blijkt uit de brief van 4 januari 1898:

"Mittwoch gehen wir mit Deiner ganzen Familie (Bondy und Rie) ins Carltheater zu einem Judenstück von Herzl, einer Première, die in meinen Träumen bereits ihre Rolle gespielt hat" (Freud, 1986, 319);

reeds in juni 1897 verscheen Herzls drama in druk (Le Rider, 1998, 218). Freuds brieven aan Wilhelm Fließ van 22 en 29 december, die voorafgaan aan de droom, eindigen met de zeer zelden gebruikte afscheidsgroet: "Auf Wiedersehen!", respectievelijk met "Nun Prosit Neujahr und auf viel Wiedersehen 1898!" (Freud, 1986, 315, 317). Deze epistolaire slotformule is het grammaticale skelet voor het neologisme 'Auf Geseres', maar de zin uit de brief van 22 december: "Was hat man Dir, Du armes Kind, getan?" (*Ibid.*,

315), – het vers uit Goethes *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, dat hier slaat op de in september 1897 opgegeven theorie over de infantiele seksuele verleiding – wordt in deze droom verschoven op het historische maar analoge trauma van de gedwongen doop van joodse kinderen.

Herzl droeg zijn drama op aan de joodse psychiater Max Nordau, zijn rechterhand op het Eerste Zionistencongres, eind augustus 1897. Freud leerde de auteur van *Entartung* in 1885 te Parijs kennen als "vain and stupid man" (Jones, 1953, 205). 'Nordau' was het pseudoniem voor 'Südfeld', zodat het Hamlet-citaat een kritiek is op het Zionisme. Herzl schreef zijn drama in 1895 te Parijs als journalist van de *Neue Freie Presse* na de Dreyfus-zaak die hem ervan overtuigde dat assimilatie moest leiden tot een versterking van het antisemitisme. Dreyfus komt voor in de *Traumdeutung*:

"Ein Mann auf einem steilen Fels mitten im Meer, in Böcklinscher Manier. Quelle: Dreyfus auf der Teufelsinsel, gleichzeitig Nachricht von meinen Verwandten in England" (Freud, 1900a, 171)

en Fließ schonk Freud in 1895 Böcklins *Toteninsel*-ets (Freud, 1986, 114, n. 6). Op 5 januari 1895 woonde Herzl te Parijs de openbare degradatie bij van Dreyfus en de Weense première van zijn drama op dezelfde dag drie jaar later, was een symbolisch protest tegen dit onrecht. De titel is ontleend aan het artikel "Le nouveau ghetto" in *La Justice* (5 nov. 1894) van de dreyfusard Bernard Lazare, die het moderne antisemitisme hekelde, dat het oude getto vervangt door onzichtbare muren van morele vooroordelen (Marrus, 1971, 178). De droom is ingebed in het verloop van de Dreyfus-zaak die Freud op de voet volgde, want die viel juist voor het proces tegen Esterhazy. Op 10 januari 1898 werd de Frans-Hongaarse spion en ware auteur van het *bordereau* dat Dreyfus ten laste werd gelegd, verhoord maar op 12 januari, na drie minuten beraadslaging vrijgesproken, zonder dit *bordereau* in het proces te betrekken (Burns, 1992, 226). Zola publiceerde op 14 januari *J'accuse*, op 7 februari begon het proces tegen Zola en twee dagen later stemde Freud in met Fließ' "Bemerkungen auf der Breslauer Brücke über Frankreichs Verfall, die mir anfangs unangenehm waren" (Freud, 1986, 326), – waaruit blijkt dat de Dreyfus-zaak in Breslau hun gespreksthema was. W. Fließ had de Berliner Antisemitismusstreit van A. Stoecker en Heinrich von Treitschke meegemaakt en Breslau, de doorgangstad van de *Ostjuden* naar Amerika, was het toneel van antisemitische agitatie geweest (von Rahden, 1998). Tegen de rehabilitatie van Dreyfus braken in 1898 pogroms uit, in Oostenrijk (Schorske, 1973, 193) en in Frankrijk (Nora, 1981, 157). Reeds in februari 1886, naar aanleiding van

een gesprek met Gilles de la Tourette over de *Revanche* ten huize Charcot in Parijs, schreef Freud aan Martha in Hamburg:

"Ich gab mich gleich *als jüif, der weder Deutscher noch Österreicher sei* zu erkennen. Solche Gespräche sind aber immer sehr peinlich für mich, denn ich fühle was Deutsches sich in mir regen, was ich zu unterdrücken lange beschlossen habe" (Freud, 1968, 126).

In januari 1886 was Boulanger minister van oorlog geworden en in december verscheen *La France juive* van Edouard Drumont, de spreekbuis van het Franse antisemitisme.

Eén droomelement is ontleend aan een spotprent over Herzl uit 1897. De spirituele vader van het Zionisme zit wenend aan de ruïnes van de Tempel te Jeruzalem (Schoeps, 1998, 94, *Afb. I*), die hij zou bezoeken in november 1898 (*Ibid.*, 164), terwijl Freud weent aan een fontein te Rome.

Afbeelding I: J.H. SCHOEPS, *Theodor Herzl 1860-1904. Eine Text-Bild-Monographie*, Wien, 1998, p. 94

Een identieke houding die Freud associeert met – de wateren van Babylon. De fontein is ook een omzetting van 'Wasserstein', de naam van de mislukte joodse beurspeculant uit Herzls drama, die verzucht:

"Mein Gott, einen Menschen, dem es schlecht geht, erkennen die wenigsten. Auf einmal *sind alle kurzsichtig – eine epidemische Augenkrankheit*. Ich mach jetzt so eine Epidemie durch" (Herzl, 1897, 5).

Onder de spotprent staat een gedicht van de joodse satiricus Julius Bauer, dat luidt:

"Von Sudermann hat er den Bart./ Die Ironie von Heine./ Doch sein Talent von starker Art/ Gehört ihm ganz alleine". De tweede strofe bespot Herzls politieke utopie: "Er sieht ein Ziel, ein Ziel, so weit/ Im Träumen wie im Wachen:/ Er denkt daran, in dieser Zeit,/ Mit Juden Staat zu machen!".

In het eerste nummer van *Die Fackel* antwoordde Karl Kraus met een satire op Herzls messianisme (*Der König der Juden*) en met een kritiek op *Das neue Ghetto*. Kraus verweet Herzl een beeld van het geassimileerde jodendom te hebben geschetst, dat zich in niets onderscheidt van Luegers antisemitische scheldtirades (Kraus, 1899). Kraus schreef later over Freud: "Ihm gebührt das Verdienst, in die Anarchie des Traums eine Verfassung eingeführt zu haben. Aber es geht darin zu, wie in Österreich".

Herzls drama situeert zich in Wenen 1893 en bevat vijf trekken die in Freuds droom terugkeren. Het kamermeisje Resi dat in de openingsscène uitroept: "Kiss d'Hand" en "Lassen's mi aus: a Jud! So a Nasen!" (Herzl, 1897, 2), draagt dezelfde naam als Freuds kindermeid uit Freiberg en wordt in de slotscène van de droom tot de kindermeid met de rode neus, die zijn zoon weigert te kussen. Het opvoedingsthema wordt verwoord door Charlotte Rheinsberg, de joodse bankiersvrouw die tot Rittmeister von Schramm praat:

"Ich soll eine Kinderfrau aufnehmen, die bis jetzt bei der Gräfin war. Sie begreifen: bei Kindern ist's wichtig. Man will ihnen doch eine feinere Erziehung geben" (*Ibid.*, 26).

Dit staat haaks op Freuds ideaal van de "freizügige Erziehung". De uitdrukking "noble Passionen" is een derde citaat. Het betreft de passie voor renpaarden van Rittmeister von Schramm, de representant van de Weense adel en industrieel, die Jacob Samuel – de joodse jurist en de beschermer van de arbeiders tegen von Schramms uitbuiting – in een duel zal doden. De *stervende zoon* neemt voorgoed afscheid van zijn ouders met de woorden:

"Verzeih mir diesen Schmerz, Mutter (*küsst seines Vaters Hand*). Du wirst es begreifen, Vater! Du bist ein Mann. Juden, meine Brüder, man wird Euch erst wieder leben lassen – wenn Ihr ... – Ich will hinaus! hinaus! – aus – dem Ghetto!" (*Ibid.*, 100).

'Jacob Samuel', de naam van de vermoorde joodse zoon, is de verdichting van de namen van Freuds reële en symbolische vader.

De slotscène met de moord in Wenen op een joodse zoon, is één palimpsest voor de slotscène van de droom; zoals de stervende zoon de hand van zijn vader kust, zo reikt in de droom de zoon zijn vader de hand maar weigert hij de non te kussen. Het duel als dramaturgisch middel is ook een historisch element uit het Weense antisemitisme (Frevert, 1991, 309). Na het Waidhofener-besluit uit 1882 dat het duel met joden als oneerbaar verbod, verliet Herzl de Weense studentenbond. Na het duel met de degen in 1885 van de joodse oogarts Carl Koller tegen een Oostenrijkse collega die hem had beledigd (*Saujud*), schreef Freud een sarcastisch zegebulletin aan Martha (Freud, 1960, 128). Koller, de ontdekker van de anestheserende werking van cocaïne, moest de universiteit verlaten en week uit naar New York in 1888 (Lesky, 1965, 490). In 1885 werd de *oogkwaal* (glaucoom) van Jakob Freud met cocaïne behandeld, in aanwezigheid van Koller (Jones, 1953, 95-96).

De scène die het nieuwe getto van het Weense antisemitisme met het oude getto verbindt, ligt in de parabel van Dr. Friedheimer, de rabbi uit Herzls drama. De kroniek van rabbi Josuah von Speyer, die dateert "nach den vielen Judenaustreibungen der Rheinlande, irgendwo auf der Flucht", verhaalt de moord op een Talmoedleerling te Mainz "im Jahre 5143 – vierzehntes Jahrhundert der christlichen Zeitrechnung" (Herzl, 1897, 74). Dit tijdstip (1382) valt samen met de vlucht van Freuds voorouders uit Keulen, enkele decennia voor de Wiener Gesera. Moses ben Abraham, "*ein wackerer Jüngling, Sohn eines Handelmannes, der Gelehrter werden [wollte]*", hoorde 's nachts, buiten het getto, gejammer en geweeklaag – "Weherufe; Klagen; Jammern" – (*Ibid.*, 74). Dit gejammer (*Geseres*) was een valstrik om hem uit het getto te lokken:

"Am anderen Morgen fand man Moses erstochen vor dem ausgerissenen Thore des Ghettos, und an der Leiche sass fröhlich lächelnd die Mutter. Sie war irrsinnig geworden" (*Ibid.*, 74).

De poort van het getto te Mainz met de krankzinnig geworden moeder, wordt tot de Porta Romana bij de krankzinnigeninstelling te Siena. Isaac Bernays (1792-1842), de orthodoxe rabbijn van Hamburg en grootvader van Martha,

werd geboren in het getto van Mainz. Freud, zelf de zoon van een joodse wolhandelaar, die een geleerde werd, identificeert zich met de vader van de vermoorde Talmoedleerling en met de vader van de vermoorde jurist –een *alter ego* van de jurist Herzl (Schoeps, 1998, 68).

5. 'WAS HAT MAN DIR, DU ARMES KIND, GETAN?': DE ZAAK MORTARA

In een finale voetnoot duikt zijn droomwens op:

"Der Sinn ist, daß ich Verwandte beneide, denen sich bereits vor vielen Jahren ein Anlaß geboten hat, ihre Kinder auf einen anderen Boden zu versetzen" (Freud, 1900a, 447, n. 1).

Het betreft Emanuel en Philipp, de zonen uit het eerste huwelijk van Jakob Freud, die sinds 1859 in Manchester woonden en die er behoorden tot de stichters van de nieuwe synagoge. Freud reisde in 1875 naar Engeland en Emanuel bezocht hem in 1896 (Jones, 1953, 362). Freud noemde zijn oudste zoon naar Jean Martin Charcot en zijn tweede zoon, die lateraal in de droom voorkomt, naar Oliver Cromwell, die de joden in Engeland terug toeliet, na de pogrom uit 1290. In het licht van de droomwens staan beide zonen voor de zonen van Emanuel, John en Samuel, waarvan Sigismund in Freiberg afscheid nam; de niet-ik en vader is Emanuel, die geen pogrom hoefde te vrezen, want de joden verkregen burgerrecht in Engeland in 1858 en dit jaar is cruciaal voor het begrip van deze droom. De 'kindermeid met de rode neus' duidt langs het kamermeisje Resi uit het *Neue Ghetto*, op zijn kindermeid in Freiberg, Theresa Wittek (Krüll, 1979, 298; Vitz, 1988, 224):

"ein häßliches, älteres, aber kluges Weib, das mir viel vom lieben Gott und von der Hölle erzählt und mir eine hohe Meinung von meinen eigenen Fähigkeiten beigebracht hat: sie war meine Lehrerin in sexuellen Dingen" (Freud, 1986, 288, 290).

In dezelfde brief van 3/4 oktober 1897 volgt de evocatie van zijn kinderlijke jaloezie op zijn jongere broer Julius die zeven maand oud, op 15 april 1858 stierf en de herinnering aan zijn één jaar oudere neef John, die na 1873 spoorloos verdween (Krüll, 1979, 184) en waarschijnlijk uitweek naar Amerika.

Vitz' (1988, 17-22) these over Theresa, die Sigismund inwijdde in de katholieke religie en ook zou hebben gedoopt, kent een berucht historisch precedent, waarop Freud in dezelfde voetnoot zinspeelt:

"Die Traumsituation, daß ich meine Kinder aus der Stadt Rom flüchte, ist übrigens durch die Rückbeziehung auf einen *analogen, in meine Kindheit fallenden Vorgang* entstellt" (Freud, 1900a, 447, n. 1).

Zijn droom over de trouw aan het Jodendom van Martin tegenover een kindermeid of non, roept de zaak Mortara op onder Pius IX die het Romeinse getto heroprichtte. Te Bologna, dat behoorde tot de Pauselijke Staten en werd bezet door Oostenrijkse troepen, doopte de katholieke kindermeid van een joods gezin in 1852 in het geheim de zieke, negen maand oude Edgardo Mortara. Op last van de Inquisitie ontvoerde de pauselijke politie in juni 1858 hun zoon naar de Casa dei Catecumeni te Rome. In 1543 gesticht door Ignatius van Loyola, ijverde die instelling voor de bekering van joden, ouder dan zeven jaar (Rudt de Collenberg, 1986, 94). Pius beschouwde Mortara als zijn zoon en weigerde hem aan zijn ouders af te staan zolang ze zich niet bekeerden. Die zaak van kinderdoop met kinderroof lokte een storm uit van protest met petitie van Napoleon III, keizer Franz-Joseph (Kertzer, 1997, 87) en veertig prominente Duitse rabbijnen, waaronder Ludwig Philippson (Philippson, 1907, 338). Een prent uit de geïllustreerde Philippson-bijbel is het palimpsest voor een angstdroom van de zevenjarige Freud over de dode moeder en drie mannen met vogelsnavels (Freud, 1900a, 589)! "Mortara bleef in Rome waar het Vaticaan hem door de straten van het getto liet paraderen als levend bewijs van wat de gezamenlijke kracht van katholiek geloof en pauselijke politie kon bereiken" (Waagenaar, 1978, 147). In 1860 werd dan de Alliance Israélite Universelle opgericht, ter bescherming van de burgerrechten en religieuze vrijheid van de Joden. Na het einde van de wereldlijke macht van de paus in 1870, weigerde Mortara terug te keren tot het Jodendom en vluchtte naar Tirol in het klooster van Neustift. Tot priester gewijd in 1873 als Pio Mortara, verleende Leo XIII hem de titel van apostolisch missionaris. Mortara predikte in meerdere Duitse steden en in New York en stierf in 1940 in de abdij van Bouhay bij Luik (Romana, 1970, 354-355; Kertzer, 1997, 298). Een prent van Moritz Oppenheim uit 1858 (*afb. II*) plaatst Edgardo Mortara tegen de achtergrond van een Romaans klooster, tussen zijn vader *Salomone* die de armen naar de zoon uitstrekt, zijn bewusteloze moeder, een monnik die hem bij de arm grijpt en een non die toesnelt met het habijt voor de neofiet. De prent is het grafische palimpsest voor de slotscène van de droom die drie protagonisten overhoudt: het kind, de vader en de non. In het licht van het lot van de "gewandte Jüngling" uit het werk van Graetz over de Wiener Gesera, van de slotscène uit Herzls drama en de zaak Mortara, is de droom de idealisatie van Martin (= Mortara) die ondanks de anti-judaïsche politiek van *papa Pio Nono*, door een non teruggeschonken wordt aan de vader Salomone (= Schlomo!) en zo ontsnapt aan de vuurdood, aan de dood in een duel, of de

gedwongen kinderdoop (*Brunnen: fons baptismalis*). In mei 1860 werd de Inquisiteur Feletti door het nieuwe politieke bewind in Emilia-Romagna gearresteerd en aangeklaagd wegens kinderroof, maar vrijgesproken (Kertzer, 1997, 240), terwijl Anna Morisi, de *dopende kindermeid van lichte zeden* die amoureuze avonturen had met Oostenrijkse soldaten, in het klooster ging. In de herfst van 1860 meldde de *Opinione nazionale* het bericht, als zou de kleine Mortara gecastreerd zijn geworden, om een vacante plaats in het koor van de Sixtijnse Kapel in te nemen, wat het *Giornale di Roma* categorisch ontkende (*Ibid.*, 254). In de Oostenrijkse geschiedenis duidt de naam 'Mortara' alleen op de plaats in Sardinië met de veldslag en zege van Radetzky op 21 maart 1849 (Zöllner, 1990, 398).

Afbeelding II: *The Encyclopaedia Judaica*, vol. XII, kol. 354

Het enige bekende geval van dwangdoop van een joods kind in Moravië dateert uit 1750 (Weill, 1988, 109); indien Sigismund Freud door zijn kindermeid te Freiberg in 1858 heimelijk zou zijn gedoopt, dan ware dit het tweede historische geval! In Wenen echter werden tussen 1816-1868 de

pasgeboren kinderen van ongehuwde joodse moeders onder dwang gedoopt en naar het Findelhaus gebracht. Slechts twintig procent van de 2500 kinderen overleefden. Velen kwamen naamloos in het Findelhaus en tot in 1843 kregen ze namen die door initialen waren versleuteld. Tot in 1861 konden de joodse moeders hun kind alleen zien mits zij hun eigen *Taufschein* voorlegden. De moeders waren afkomstig uit Bohemen, Moravië, of Hongarije en hadden werk gevonden bij de gegoede Weense burgerij (Staudacher, 2001).

6. 'DAS BAD DER TAUF'E'

Nadat de zaak Mortara in 1858-59 zijn climax had bereikt in de liberale wereldpers (Weill, 1988, 112), nam Sigismund F. afscheid van Freiberg. Onze analyse van de 'Auf Geseres'-droom besluit *niet* tot een geheime kinderdoop, die Vitz als hoeksteen van Freuds christelijk onbewuste poneerde langs het "perverse Detail" uit een droom van 4 oktober 1897 – "Außerdem hat sie [Theresa] mich mit rötlichem Wasser gewaschen, in dem sie sich früher gewaschen hatte (Deutung nicht schwer)" (Freud, 1986, 290) –, maar omgekeerd, tot de rol van de zaak Mortara in de vorming van Freuds joods bewustzijn, een zaak die Vitz (1988, 90-91) in zijn parafrase van de 'Auf Geseres'-droom niet onderkende! De droom van 4 oktober is een schakel in Freuds zelfanalyse die de "Vaterätiologie" (Freud, 1986, 312) in het infantiel-seksuele trauma onderzoekt. "Der Alte" wordt vrijgepleit, want de verleiding gaat uit van zijn oude kindermeid, die hem wast met door menstrueel bloed verontreinigd water: "einen echten alten Fund", dus niet "nach rückwärts phantasiert" (*Ibid.*, 290)! De authentieke herinnering leidt *niet* tot een beschuldiging van kinderdoop en ofschoon zij in deze brief als dievegge wordt ontmaskerd, "so werde ich dem Andenken des alten Weibes dankbar sein, das mir in so früher Lebenszeit die Mittel zum Leben und Weiterleben vorbereitet hat" (*Ibid.*, 289). Maar Freuds moeder herinnerde zich:

"sie [Theresa] hat Dich in alle Kirchen getragen; wenn Du nach Hause gekommen bist, *hast Du gepredigt* und erzählt wie der liebe Gott macht. Als ich im Wochenbett mit Anna war (2 ½ Jahre jünger), kam es heraus, daß sie eine Diebin war [...], sie hat dann zehn *Monate* Strafe bekommen" (*Ibid.*, 291).

Haar leeftijd stelt haar naast zijn vader, maar door het feit, "daß es im Unbewußten ein Realitätszeichen nicht gibt" (*Ibid.*, 283), doemt het bewustzijn niet dat zijn kindermeid (*Amme*) een substituut is voor *Amalia*, zijn jonge moeder (°1835), die op 31 december 1858 beviel van haar derde kind. Het rode water duidt op die bevalling en de droomscène moet worden

gesitueerd in *Moravia*: na de dood (*morte*) van de zieke zeven maanden oude Julius en bij de geboorte van Anna met de gevangenisstraf voor Theresa en dus samenvallend met het Mortara-schandaal, wat de *analogie* tussen katholieke kindermeid & kinderdood (Julius) en katholieke kindermeid & kinderdoop (Mortara) tot stand bracht. Julius verwijst naar het keizerlijke Rome, Anna en Resi naar Anna Morisi, de kindermeid uit Bologna. Zijn eerste treinreis in augustus 1859 uit *Breslau* waar de gasvlammen aan de nachtelijke hemel hem herinnerden aan de brandende zielen in de hel uit Theresa's verhalen, naar de persmetropool Leipzig waar hij zijn (opnieuw zwangere) moeder bij "ein gemeinsames Übernachten" voor het eerst "ad nudam" zag en waar "meine Libido gegen matrem erwacht ist" (*Ibid.*, 310, 288), legde de kiem voor zijn reisfobie (Jones, 1953, 14), waarvan hij zich in 1897 nog steeds niet had bevrijd (Freud, 1986, 289, 310).

Het rode water *als* menstrueel bloed duidt op een *joodse* vrouw. In 1872 bezocht Sigismund de familie Fluß te Freiberg en werd er verliefd op hun dochter Gisela. Zij draagt dezelfde voornaam als de "österreichische Kaisertochter", die in april 1873 met Leopold van Beieren huwde, maar in Freuds brieven aan haar broer wordt zij omgedoopt tot "Ichthyosaura" – "weibliches Flußwesen" (Freud 1970, 774, 779, 781). 'Fluß' betekent ook: "monatlicher flusz, krankhafter blutflusz der frauen" (Grimm & Grimm, III, 1855) maar in de signatuur van de brief van 16 juni 1873 aan haar broer, met de verkorting van de keizerlijke voornaam Sigismund tot Sigmund, wordt de vrouwelijke connotatie voorgoed uitgewist. (De vroegste brief met de signatuur Sigmund, gericht aan Eduard Silberstein, dateert van 12 juni 1872 en in september 1875 signeerde hij met "Cipion *no imperador romano*, mas perro en el hospital de Sevilla God besser's. Amen" (Freud, 1989, 4, 146)). De familienaam van de Berlijnse arts met de keizerlijke voornaam Wilhelm, theoreticus van de fysiologische relatie tussen neus en vagina (1897) en adressaat van de brief van 4 oktober 1897 met deze droom, is het diminutief van haar familienaam: "gebildet neben flusz; fliesz ein kleines wasser, flusz das gröszere" (Grimm & Grimm, III, 1792), zodat de namen Fluß en Fließ zich vermengen – zoals bloed in water. Het bloed dat naar zijn eerste liefde verwijst, wordt in deze droom verschoven en teruggeprojecteerd op zijn katholieke kindermeid die hem had ingewijd "in sexuellen Dingen". Nog voor de *Traumdeutung* publiceerde hij in "Über Deckerinnerungen" (Freud, 1899a) de defloratiefantasie, maar de identiteit van slachtoffer en dader werd zorgvuldig uitgewist (Bernfeld, 1946; Jones, 1953, 36). Het thema van het menstruele bloed stond al centraal in "Zum psychischen Mechanismus der Vergesslichkeit" (Freud, 1898b), waarin Freud aan een fictieve reisgezel in

Italië zijn bezorgdheid om een zevende zwangerschap van Martha toeschreef. Signorelli, de verdrongen naam van de schilder van het beroemde fresco over het Laatste Oordeel in de Dom van Orvieto, dat hij enkele dagen na Siena had bezocht (Tögel, 1989, 152), was voor Sigmund verbonden met het verdrongen thema van "Tod und Sexualität" (Freud, 1898b, 524). Nog in 1907 keert de volledige naam van zijn eerste liefde terug, voorzien van drie uitroepetekens, in zijn aantekeningen bij het sadistische fantasma (*Giselamen*) van de 'Rattenman', over de vrouw die het object was van zijn seksuele dwang- en wraakfantasieën (Freud, 1974, 147-149).

Vitz' these over Freuds crypto-katholicisme wordt *ad absurdum* gevoerd door de teruggeprojecteerde kinderdoop, die ondanks de theologische metafoor – "washed in the blood of the Lamb" (Vitz, 1988, 21), water en bloed, doop en besnijdenis (*berit mila*), identiteit en analogie verwacht, en postuum aan Freud en aan zijn oeuvre herhaalt, wat een joods kind te Bologna in werkelijkheid werd aangedaan. Heinrich Heine schreef volgende beroemde zin:

"Nicht einmal das *Bad der Taufe* kann das Stückchen Vorhaut wieder wachsen machen, das man uns am achten Tag unsres Lebens raubte" (Hädecke, 1985, 349).

Uitgerekend acht dagen voor de 'water en bloed'-droom over Theresa was Freud op 27 september 1897 in Wenen toetreden tot B'nai B'rith (Knoepfmacher, 1979, 67) en wij zullen nog een sprekend symptoom aantreffen over het thema van de kinderdoop, in samenhang met deze Joodse Bond (*B'rith = Berit = Bund*). Theresa's bezoek met Sigismund aan de kerken te Freiberg herhaalde zich in Wenen: Lisel (Freud, 1986, 267), "unsere brave Kinderfrau" (Freud, 1900a, 445), bezocht met de kleine Martin de Votivkirche dichtbij de Berggasse (Freud (M.), 1957, 36; Vitz, 1988, 19) en waarschijnlijk vond dit kerkbezoek reeds plaats voor de 'Theresa'-droom en voor de 'Auf Geseres'-droom.

Freud bezocht Bologna in 1896 en opnieuw in 1902 op zijn tweede Rome-reis (Tögel, 1989, 88, 98). Te Aussee in augustus 1897 (*Ibid.*, 152), in Herzls vakantieoord en enkele dagen voor het Eerste Zionistencongres te Basel (Schoeps, 1998, 98, 120), droomde Freud dat de paus gestorven was. De wekprikkel was het gelui van de Tirolse kerkklokken maar de dagrest was een krantenbericht over een lichte ongesteldheid van de hoogbejaarde Leo XIII, die in 1903 stierf. De tweemaal gepubliceerde "nicht visuellen Traum" (Freud, 1900a, 238; 1916-1917, 91), die een onverhulde doodswens verraadt en die hij in 1916 analyseerde in zijn *Vorlesungen* aan de Weense universiteit, nam Vitz niet op in zijn boek over Freuds christelijk onbewuste! Op 25 januari

1904 en vijf maanden voor zijn dood, werd Herzl door Pius X op audiëntie ontvangen in het Vaticaan. Het onderhoud verliep koel en de nieuwe paus verwierp het Zionisme met het traditionele anti-judaïsche argument:

"Die Juden haben unseren Herrn nicht anerkannt, daher können wir auch das jüdische Volk nicht anerkennen. Jerusalem darf nicht in die Hände der Juden fallen. Sie haben Christus verleugnet und anerkennen auch heute seine Gottheit nicht" (Schoeps, 1998, 192).

Tien jaar eerder noteerde Herzl in zijn dagboek een fantasie, waarin hij de paus overtuigde om de joden in de Stefansdom te dopen, onder het gelui van de Weense kerkklokken (*Ibid.*, 67).

De droom construeert een windroos, met Wenen als oorsprong tegenover Jeruzalem, Rome, Manchester en Freiberg. De as Wenen-Jeruzalem is de as van de Joodse traditie én van de politieke utopie die wordt belichaamd door Herzls *Judenstaat* (1896), het Eerste Zionistencongres te Basel met de proclamatie van Palestina als Erets Israël, en de première van het *Neue Ghetto*. De zuidelijke as Wenen-Rome representeert het antisemitisme én de assimilatiedruk, naar het woord van H. Heine: "Die Taufe ist ein Entréebillet zur europäischen Kultur". De overgang tot het Katholicisme, als vader van drie zonen en drie dochters – "drei und drei, das ist mein Stolz und mein Reichthum" (Freud, 1900a, 307), zou een verraad zijn aan zijn kinderen en in het licht van de Wiener Gesera, ook aan zijn voorouders. Wenen is de levenslang gehate "vaterstädtische Boden" (Jones, 1953, 322) – *gekozen door Jakob!* Freud weigerde te spreken over zijn jeugdijaren in het Weense getto tot zijn Engelse biograaf en brulde hem toe: "I have lived here for fifty years and have never come across a new idea here" (*Ibid.*, 323). Te worden begraven op het Weense Zentralfriedhof was zijn schrikbeeld, maar Freud zou in zijn "geliebte Gefängnis Wien" blijven tot in juni 1938, toen hij vrijgekocht van de nazi's naar Londen emigreerde, waar hij op 23 september 1939 stierf. Alexander kon uitwijken naar Amerika maar de drie zussen werden gedeporteerd naar Theresienstadt en in 1943 vermoord (Freud, 1996, 285). De noordelijke as verwijst naar de kindertijd in Moravië, dat hij voor het laatst bezocht in 1873, maar na Kerstmis 1897 langs de "Nordwestbahn" (Freud, 1986, 285) Wenen-Breslau-Berlijn tweemaal voorbijsnelde. "Tief in mir überlagert, lebt noch immer fort das glückliche Freiburger Kind, der erstgeborene Sohn einer jugendlichen Mutter" (Freud, 1931e, 561), schreef hij als ereburger van de stad Pribor (= Freiberg). De westelijke as duidt op het levenslang geïdealiseerde Albion (Freud, 1900a, 447, n. 1; Jones, 1953, 26), dat ook in zijn mentaal universum diametraal staat tegenover Zion.

Heel de droom is gekenmerkt door ontdubbelingen; de tweezijdige oogkwaal, het woord en wederwoord uit de dialoog, de dubbele poort, vader en zoon, kindermeid en non, oud en nieuw getto, verleden en toekomst, Geseres en Ungeseres. De tweezijdige oogkwaal van de zoon van professor M. uit de beginscène, wordt in de slotscène tot de dubbelzijdige uitspraak van de zoon tot de kindermeid en zijn vader. De structuur van ontdubbelingen, samen met het wenskarakter voert tot een nauwkeuriger datering van de droom rond oudejaarsnacht 1897. Het afscheidswoord 'Auf Wiedersehen' is de letterlijke negatie van de oogkwaal (wieder sehen), maar door verdichting met de naam van de Weense pogrom ontstaat een verwensing ("ik wens u leed en gejammer toe") aan het adres van de kindermeid of van de non:

Auf [Wieder]sehen + [Wiener] Gesera = *Auf Geseres*.

Ungeseres is een positieve wens ("Vorzug") tegenover de vader:

"Nachdem das Kind nach dem einen Seite hin sein Abschiedswort gesprochen, ruft es nach der anderen hin das Gegenteil davon, wie um das Gleichgewicht herzustellen" (Freud, 1900a, 446).

Zo wordt zijn zoon ook een zelfstandig denker, in een spiegeling aan professor M., met name Theodor Gomperz met zijn myope zoon Heinrich, "der heute ein selbstständiger Denker ist" (*Ibid.*, 445). "So ist der Traum oft am tiefsinnigsten, wo er am tollsten erscheint" (*Ibid.*, 446), waarop het Hamlet-citaat aansluit. Daarna volgt een theoretische beschouwing over de droomarbeid en over het fenomeen van de absurde droom als symptoom van "Kritik, Spott und Hohn" (*Ibid.*, 447), in dit geval tegenover het Zionisme van Herzl.

7. FREUDS PROFESSORAAT EN DE FAMILIE GOMPERZ

Tussen Theodor Herzl en "Professor M." uit de droom, met name Theodor Gomperz (1832-1912), professor klassieke filologie te Wenen, bestaat een antagonisme. Op 29 februari 1896 verscheen in de *Wiener Zeitung* Gomperz' artikel "Der Zionismus" waarin hij op vraag van de redactie Herzls boek *Der Judenstaat. Versuch einer modernen Lösung der Judenfrage* zou bespreken (Kann, 1974, 268). Hij las Herzls boek niet en besprak het dus niet; in de plaats verscheen een vurig pleidooi voor assimilatie. De gedachte als jood afscheid te nemen van de Europese beschaving, was hem al te gruwelijk. Gomperz was het prototype van de geassimileerde jood, voor wie de joodse

afkomst slechts "un pieux souvenir de famille" (*Ibid.*, 268) was. Begin maart 1896 werd hij geëerd met het 'Ehrenzeichen für Kunst und Wissenschaft', de hoogste Oostenrijkse wetenschappelijke onderscheiding en de bekroning van zijn gelukke assimilatie. In 1901 werd hij lid van het Oostenrijkse Herrenhaus en twee jongere broers werden verheven in de adelstand (*Ibid.*, 269). Gomperz bezorgde de Duitse uitgave van het werk van John Stuart Mill. Nog als student vertaalde Freud Mills essay over vrouwenemancipatie op vraag van Franz Brentano, wiens colleges over Aristoteles hij volgde (Jones, 1953, 41). Hij telde Gomperz' *Griechische Denker* (1896-1906) samen met *Fécondité* van zijn politieke held Zola en *Max Havelaar* van Multatuli (Freud, 1906f, 663) tot zijn meest geliefde boeken, maar hij identificeerde zich niet met de tegengestelde maximalistische standpunten van Theodor Gomperz of van Theodor Herzl.

Freuds zorg om de toekomst van Martin is gerepresenteerd door de *Schulbank*. Dit geschenk van de moeder van de myopische patiënt, moest hem beschermen voor fysische en psychische kortzichtigheid: de "freizügige Erziehung", als enige weg voor de joodse intellectueel in een vijandig milieu. In de brieven aan Fließ leest men zijn bezorgdheid over de schoolresultaten van zijn tot dichten van humoristisch-absurdistische verzen, tekenen en fantaseren neigende zoon die zwakke resultaten behaalde voor rekenen en orthografie (Freud, 1986, 416, 426, 474, 489) en bij wie "ihm mangelnden praktischen Lebentüchtigkeiten sich bemerkbar machen" (*Ibid.*, 414). Twee pagina's na de 'Auf Geseres'-droom noemt hij zijn oudste zoon een "dichterisch begabten Knaben" (Freud, 1900a, 449): naar het voorbeeld van de joodse dichter Heine, wiens honderdste geboortedag op 13 december 1897 was herdacht?

Elise Gomperz schonk de bank van haar myopische zoon Heinrich (1873-1942) aan Martin (ter gelegenheid van zijn verjaardag op 7 december?), wat een kus of handdruk voor de schenkster impliceert. Freud behandelde Elise met de hypnotisch-cathartische methode (Kann, 1974, 234). Heinrich werd onderwezen door huisleraren en Thomas G. Masaryk, intussen professor sociologie te Praag, had voor die bank gestaan (*Ibid.*, 25). Einde 1899 ijverde Masaryk tevergeefs voor de herziening van het proces tegen Leopold Hilsner, de ter dood veroordeelde, pas in 1918 begenadigde joodse schoenmakersgezel die valselijk werd beticht van de rituele moord op de jonge katholieke vrouw Anezka Hruzowa te Polna bij Brünn in Moravië, op de zaterdag voor Pasen van 1899. Deze zaak was een heruitgave van de middeleeuwse legende, in de

context van het moderne klerikale Oostenrijkse antisemitisme (Johnston, 1972, 43-44).

Ook Freud stond bij Elise in de schuld; zij intervenieerde ten voordele van Freuds professoraat bij minister Wilhelm von Hartel, oud-professor filologie en een collega van haar man (Kann, 1974, 234, n. 225). Het was de decaan van de medische Faculteit Sigmund Exner, een autoriteit op het gebied van de fysiologie van het oog (Lesky, 1965, 541), die Freud erop wees dat een invloedrijke instantie nodig was voor zijn professoraat. Wilhelm von Hartel verhinderde de promotie van de joodse psychiater, ondanks zijn voordracht door Nothnagel en Krafft-Ebing (Freud, 1986, 502). Beiden waren lid van het *Verein zur Abwehr des Antisemitismus* van Bertha von Suttner, de Nobelprijs voor de Vrede in 1905 (Schoeps, 1998, 76). Een andere patiënte, barones Marie von Ferstel, schoondochter van *de architect van de nieuwe universiteit* en van de Votivkirche, Heinrich von Ferstel (Schorske, 1973, 245; Johnston, 1972, 158), bleek doortastender. Op 28 september 1897 en één dag nadat Freud toetrad tot B'nai B'rith, drong Marie bij Gomperz aan (Kann, 1974, 301) en de gelijktijdigheid wijst op een verband dat Freud in zijn relaas aan Fließ op 11 maart 1902 niet noemt. Marie von Ferstel bood minister von Hartel een schilderij aan van Böcklin, in ruil voor de versnelde afwikkeling van Freuds kandidatuur. Ofschoon dit pact nooit tot stand kwam en de documenten voor Freuds kandidatuur uit 1897 spoorloos verdwenen bleken – een uniek feit in de annalen van de Weense universiteit en van de Oostenrijkse bureaucratie (Eissler, 1971, 344) – liet W. von Hartel zijn verzet varen (Schorske, 1973, 245). Freud verkreeg zijn professoraat in oktober 1902 – zonder entreebiljet. In 1886 overwoog hij over te gaan, niet tot het Katholicisme, zoals Karl Kraus, of zoals de in oktober 1897 tot directeur van de Wiener Hofoper benoemde Gustav Mahler, maar tot het Protestantisme, zoals Victor Adler en Arnold Schönberg. Niet als een wissel op het professoraat, maar om het ingewikkelde en daarom gehate joodse huwelijksritueel – met de kleindochter van een opperrabbijn – te omzeilen. Zijn toenmalige mentor Josef Breuer wuifde die fantasie weg met de woorden: "too complicated" (Jones, 1953, 183) en Freud huwde in september 1886 in Reinbeck bij Hamburg, in een sobere joodse plechtigheid (*Ibid.*, 165).

De vraag "was machen sie für Geseres?" stamt van J. Breuer, de huisarts van de familie Gomperz (Kann, 1974, 60). Th. Gomperz liet in 1889 zijn bijziendheid te Parijs behandelen (*Ibid.*, 211, n. 174) en Heinrich erfde die kwaal. De vader verkoos voor de zoon een katholieke opvoeding met de overgang tot het Katholicisme, wat Elise zou hebben verhinderd (*Ibid.*, 186)

maar Heinrich komt voor in de lijst van 'Taufjuden' in het *Jüdisches Lexikon* (Goldmann, 1932, IV/2, k. 888)! De datum van de doop wordt niet vermeld, maar de equivalentie met 'kortzichtigheid' is evident. Freud spiegelt zich met zijn oudste zoon aan professor Gomperz en zijn zoon Heinrich die in 1896 promoveerde tot Doctor in de filosofie op het thema *Zur Psychologie der logischen Grundtatsachen* (Kann, 1974, 270). Zijn wens professor te worden in Wenen mislukte op antisemitische gronden (*Ibid.*, 27), – wat de parallel tot stand brengt met Freuds kandidatuur in die jaren. In 1900 verscheen *Das Problem der unbewußten psychischen Phänomene* (*Ibid.*, 315) en werd hem een leerstoel in Bern aangeboden. Pas in 1920 werd hij professor in de filosofie te Wenen (*Ibid.*, 26). Na het verschijnen van de *Traumdeutung* volgde hij droomanalyse bij Freud (Freud, 1986, 425, n. 2), die hem toevertrouwde dat er slechts twee personen waren, wier dromen hij niet kon duiden; die van Heinrich Gomperz zelf en die van Oskar Rie (Kann, 1974, 26), de Weense zwager van Wilhelm Fließ en arts van Freuds kinderen, die samen met Freud op 7 januari 1898 de voorstelling van het *Neue Ghetto* bezocht.

In maart 1902 meldde Freud zijn nakende promotie aan Fließ, in een parodie op de Oostenrijkse politieke retoriek (Freud, 1986, 503). In september 1902, één maand voor hij op audiëntie werd ontvangen bij keizer Franz-Joseph (Freud, Freud & Grubrich-Simitis, 1974, 170) bood hij zijn in november 1899 verschenen *Traumdeutung* aan Herzl aan met een opdracht aan de "Dichter und Vorkämpfer der Rechte für unser Volk" en met de vraag om recensie in de *Neue Freie Presse*, een vraag waarop Herzl niet inging (Le Rider, 1998, 217). Freud bood zijn droomboek met een open kritiek op het Zionisme aan, nadat zijn professoraat een vaststaand feit was geworden! Als curator van de Hebreeuwse Universiteit te Jeruzalem en "nüchterne Beurteiler des Zionismus" schreef hij in 1930 aan de Jewish Agency na een bloedbad in Jeruzalem, dat aan 160 joden het leven kostte: "Mir wäre es verständiger erschienen, ein jüdisches Vaterland auf einem historisch unbelasteten Boden zu gründen" en hij hekelde het "wirklichkeitsfremde Fanatismus" van de zionisten (Freud, 1996, 102). Als student in de rechten werd Martin Freud lid van de zionistische organisatie *Kadimah* (= oostwaarts naar Israël gericht). Freud zelf kreeg bij zijn tachtigste verjaardag in 1936 het erelidmaatschap aangeboden (*Ibid.*, 366), wat niet getuigt van grote begeestering maar wat samenvalt met zijn 'historische' reconstructie over de profeet Mozes als een Egyptenaar. Tegen Loewenbergs (1970, 131) gratuite these over Freuds "repressed Zionism", waarvan het motief "will always be unknowable", verwierp Freud expliciet Herzls politieke utopie, maar zijn houding aan de

Romeinse fontein als spiegeling aan Herzls houding bij de Tempel te Jeruzalem, verraadt een even sterke emotionele betrokkenheid bij de *Judenfrage*.

8. B'NAI B'RITH EN DE VOORDRACHT OVER KINDERDOOP

"Ungeseres" als negatie van een Jiddische term, is een absurde woordvorming; even absurd als assimilatie tot de Oostenrijkse cultuur, die hem discrimineerde. Met zijn kosmopolitisch 'Bildungsideal' stelt Freud zich boven elk nationalisme (Habsburgs Katholicisme/Herzls Zionisme), maar zonder verloochening van zijn joodse afkomst: in de lijn van de idealen van de in 1843 te New York gestichte Joodse loge B'nai B'rith (*Söhne des Bundes*). Op 27 september 1897 werd Freud lid van de in 1895 opgerichte Weense afdeling. De humanitaire idealen van die vereniging wilde hij toepassen bij de opvoeding van zijn kinderen. Op 7 december 1897 gaf hij er een voordracht *Über Traumdeutung* en op 14 december een tweede over de absurde droom:

"Mein zweiter und letzter Traumvortrag ist auch unter begeistertem Jubel der Juden vorübergegangen. Ein Arzt und Kollege hätte nicht dümmer fragen können: 'Bilde mir nicht ein, ich könnte was lehren,/ die Menschen zu bessern und zu bekehren'" (Freud, 1986, 317 = *Faust* 372).

De leiding van de Weense loge "ruhte in den Händen des Großpräsidenten Hammerschlag" (*Jüdisches Lexikon*, k. 1199): zijn oud-leraar Hebreuws, die hij raadpleegde voor de interpretatie van Geseres. In een dankwoord tot deze loge ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag herinnerde Freud eerst aan zijn toetreding in "den Jahren nach 1895", om te besluiten met een compliment: "Sie waren mein erstes Auditorium" (Freud, 1941*e*, 51-52) en niet de Weense universiteit, die zich hulde in zwijgen. De twintig voordrachten die Freud tussen 1897 en 1917 hield voor B'nai B'rith bevat één thema dat buiten het psychoanalytische oeuvre valt, maar dat vanuit de analyse van de 'Auf Geseres'-droom kan worden begrepen, met name *Über Kindertaufen* uit 1908 (Knoepfmacher, 1979, 67) die ook de zaak Mortara moet hebben behandeld. Amerikaanse joodse organisaties protesteerden in de zaak Mortara (Kertzer, 1997, 124); in 1908, vijftig jaar na de feiten verscheen de brochure *Der Raub des Judenknabens Mortara* van A. Zacher (Weill, 1988, 134) en in hetzelfde jaar ontraadde Freud aan Max Graf zijn zoon, de fobische kleine Hans, te dopen:

"He will have to fight as a Jew and you must foster in him all the energy he will need for that fight. Don't deprive him of that advantage" (Graf, 1942, 473).

In een voetnoot bij de analyse van de kleine Hans wordt het antisemitisme voor het eerst psychoanalytisch geduid als afweer van het castratiecomplex, op grond van de besnijdenis (Freud, 1909b, 271, n. 1). Het hoogtepunt in de overgang van Weense joden tot het christendom viel tussen 1900 en 1910 met een overwicht van staatsbeambten en vrije beroepen (Rozenblitt, 1989, 133-151); hetzelfde sociale stratum waaruit de joodse humanitaire bond rekruteerde. Freud vernietigde al zijn manuscripten, ook dat over *Fécondité* van Zola uit 1900 en dat over het *Hamletproblem* uit 1909. Alleen het manuscript van "Wir und der Tod" (1915) bleef bewaard (Knoepfmacher, 1979, 68). De eerste leden van de Wiener Psychoanalytische Vereinigung waren lid van B'nai B'rith, zo ook Max Graf, die later terug uittrad uit de Psychoanalytische Vereinigung en die na de dood van Freud zou getuigen:

"Within the space of a few years, I lived through the whole development of a church history" (Graf, 1942, 474-475).

9. MEERMAALS HERHAALDE SPIEGELINGEN

Tenslotte kan de formele structuur worden gereconstrueerd, die licht werpt op Freuds paradoxale uitspraak dat het gaat om een egoïstische droom, waarin zijn Ik niet voorkomt. De stromannen met identieke voornamen staan voor de antagonistische droomgedachten, respectievelijk voor de antagonistische houdingen tegenover de *Judenfrage*, die door herhaalde spiegeling het kluwen vlechten en het materiaal leveren voor de drievoudige verdichting:

I. Theodor Gomperz / Theodor Herzl
Wilhelm Fließ / Wilhelm von Hartel
Sigmund Freud / Sigmund Exner

II. Sigismund Freud / keizer Sigismund
Martin Freud / paus Martinus V
Resi Wittek / Resi (Stubenmädl)

De eerste cluster articuleert het actuele conflict rond Freuds professoraat, de tegenstelling tussen assimilatie en Zionisme en de derde weg van B'nai B'rith. De tweede cluster oscilleert tussen middeleeuwse pogrom en kindertijd, tussen oud en nieuw getto. Freuds uitspraak, dat zijn Ik niet voorkomt in een

egoïstische droom, kan begrepen worden op grond van deze formele structuur: langs het antagonisme tussen de stromannen met gelijke voornamen, wordt zowel de geschiedenis van het Europese antisemitisme, als zijn oude kinderwens (Manchester) en het actuele conflict (Wenen/Jeruzalem; Wenen/Rome) uitgedrukt.

De infantiele oorsprong van deze splitsing in een positieve en negatieve component, is verwoord in de reeds geciteerde brief van 3 oktober 1897 aan Fließ over zijn kinderjaren te Freiberg:

"Dieser Neffe und dieser jüngere Bruder bestimmen nun das Neurotische, aber auch das Intensive an allen meinen Freundschaften" (Freud, 1986, 289).

In de *Traumdeutung* wordt die splitsing verheven tot een formele wetmatigheid:

"Ein intimer Freund und ein gehaßter Feind waren mir immer notwendige Erfordernisse meines Gefühlslebens; ich wußte beide mir immer von neuem zu verschaffen und nicht selten stellte sich das Kindheitsideal so weit her, daß Freund und Feind in dieselbe Person zusammenfielen, natürlich nicht mehr gleichzeitig oder in mehrfach wiederholter Abwechslung, wie es in den ersten Kinderjahren der Fall gewesen sein mag" (Freud, 1900a, 487).

BIBLIOGRAFIE

- ANSBACHER (B.M.), "Wiener Gesera" in: *Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem, 1971, bd. 16, k. 502-503.
- ANZIEU (D.), "La bisexualité dans l'auto-analyse de Freud: le rêve 'mon fils, le myope'" in: J.-B. PONTALIS (éd.), *Bisexualité et différence des sexes*, Paris, 1973, pp. 275-296.
- BAKAN (D.), *Sigmund Freud and the Jewish Mystical Tradition*, Princeton NJ, 1958.
- BATTENBERG (F.), *Das Europäische Zeitalter der Juden*, Bd. I: *Von den Anfängen bis 1650*, Darmstadt, 1990.
- BERING (D.), *Der Name als Stigma. Antisemitismus im deutschen Alltag 1812-1933*, Stuttgart, 1987.
- BERNFELD (S.), "Ein unbekanntes autobiographisches Fragment von Freud" in: S. BERNFELD, *Bausteine der Freud-Biographik*, Frankfurt, 1981 [1946], pp. 93-111.
- BURNS (M.), *Dreyfus. A Family Affair. From the French Revolution to the Holocaust*, London, 1992.
- DEBBY (N.), "War and peace: the description of Ambrogio Lorenzetti's Frescoes in Saint Bernardino's 1425 Siena Sermons", *Renaissance Studies*, XV, 2001, 15, pp. 272-286.
- EISSLER (K.R.), *Talent and Genius. A Psychoanalytic Reply to a Defamation of Freud*, New York, 1971.
- FLIEß (W.), *Die Beziehungen zwischen Nase und weiblichen Geschlechtsorganen*, Leipzig-Wien, 1897.
- FREUD (E.), FREUD (L.) & GRUBRICH-SIMITIS (I.), *Sigmund Freud. Sein Leben in Bildern und Texten*, Frankfurt, 1985 [1974].
- FREUD (M.), *Glory Reflected: Sigmund Freud - Man and Father*. London-Sydney, 1957.
- FREUD (S.), "Zum psychischen Mechanismus der Vergesslichkeit", *Gesammelte Werke*, I, London (Imago Publishing 1940-1952), 1898b, pp. 517-527.
- FREUD (S.), "Über Deckerinnerungen", *G.W.*, I, London, 1899a, pp. 531-554.
- FREUD (S.), *Die Traumdeutung*, *G.W.*, II/III, London, 1900a.
- FREUD (S.), "Nachruf auf Professor S. Hammerschlag" in: *Nachtragsband. Texten aus den Jahren 1885-1938*, Frankfurt, 1987 [1904e], pp. 733-734.
- FREUD (S.), "Antwort auf eine Rundfrage *Vom Lesen und von guten Büchern*" in: *Nachtragsband*, Frankfurt, 1906f, pp. 662-664.
- FREUD (S.), "Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben", *G.W.*, VII, London, 1909b, pp. 241-377.
- FREUD (S.), *Vorlesungen zur Einführung in der Psychoanalyse*, *G.W.*, XI, London, 1916-17.
- FREUD (S.), *Selbstdarstellung*, *G.W.*, XIV, London, 1925d, pp. 31-96.
- FREUD (S.), "Brief an den Bürgermeister der Stadt Pribor", *G.W.*, XIV, London, 1931e, p. 561.
- FREUD (S.), *Ansprache an die Mitglieder des Vereins B'nai B'rith (1926)*, *G.W.* XVII, London, 1941e, pp. 49-53.
- FREUD (S.), *Briefe 1873-1939*, Frankfurt, 1960.
- FREUD (S.), *Brautbriefe. Briefe aus den Jahren 1882-1886*, Frankfurt, 1968.
- FREUD (S.), "Jugendbriefe an Emil Fluß", XXIV, *Psyche*, 1970, pp. 768-784.
- FREUD (S.), "L'homme aux rats. Journal d'une analyse", Texte allemand reproduit et établi par Elza Ribeiro Hawelka, Paris, 1974.
- FREUD (S.), *Briefe an Wilhelm Fließ 1887-1904*, Herausgegeben von J.M. Masson, Frankfurt, 1986.
- FREUD (S.), *Jugendbriefe an Eduard Silberstein 1871-1881*, Herausgegeben von Walter Boehlich, Frankfurt, 1989.
- FREUD (S.), *Kürzeste Chronik. Tagebuch 1929-1939*, Herausgegeben und eingeleitet von Michael Molnar, Basel-Frankfurt, 1996.

- FREVERT (U.), *Ehrenmänner. Das Duell in der bürgerlichen Gesellschaft*, München, 1991.
- FRIEDEN (K.), "Sigmund Freud's Passover dream responds to Theodor Herzl's Zionist dream" in: S.L. GILMAN & J. ZIPES (eds.), *Yale Companion to Jewish Writing and Thought in German Culture, 1096-1996*, New Haven and London, 1997, pp. 240-248.
- FUSAI (L.), *Storia di Siena. Dalla caduta della Repubblica all'Età contemporanea (secoli XVI-XX)*, Monteriggioni, 1999.
- GINZBURG (C.), *Hexensabbat. Entzifferung einer nächtlichen Geschichte*, Frankfurt, 1993 [1989].
- GOLDMANN (F.), "Taufjudentum" in: *Jüdisches Lexikon*, Berlin, 1932, bd. IV/2, k. 877-892.
- GOLDSCHMIDT (A.), "Logen, jüdische. Unabhängige Orden Bne Briss" in: *Jüdisches Lexikon*, 1929, bd. III, k. 1189-1200.
- GRAETZ (H.), *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Leipzig, 1864, bd. 8.
- GRAF (M.), "Reminiscences of Professor Sigmund Freud", *The Psychoanalytic Quarterly*, XI, 1942, pp. 468-475.
- GRAUS (F.), "Judenpogrome im 14. Jahrhundert: Der Schwarze Tod" in: B. MARTIN & E. SCHULIN (eds.), *Die Juden als Minderheit in der Geschichte*, München, 1981, pp. 68-84.
- GRIMM (J.) & GRIMM (W.), *Deutsches Wörterbuch*: Leipzig, 1854-1954.
- GRINSTEIN (A.), *On Sigmund Freud's Dreams*, Detroit, 1980 [1968].
- HÄDECKE (W.), *Heinrich Heine. Eine Biographie*, Reinbeck bei Hamburg, 1989 [1985].
- HALBWACHS (M.), *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, 1952 [1925].
- HERZL (Th.), *Das Neue Ghetto. Schauspiel in vier Acten*, Wien, 1903 [1897].
- HEYWOOD (W.) & OLCOTT (L.), *Guide to Siena. History and Art*, Siena, 1903.
- HSIA, (R.) Po-chia, *Trient 1475. Geschichte eines Ritualmordprozesses*, Frankfurt, 1997 [1992].
- JOHNSTON (W.M.), *Österreichische Kultur- und Geistesgeschichte. Gesellschaft und Ideen im Donauraum 1848 bis 1938*, Wien-Weimar, 1992 [1972].
- JONES (E.), *The Life and Work of Sigmund Freud, I. The Young Freud 1856-1900*, London, 1981 [1953].
- KANN (R.A.), *Theodor Gomperz. Ein Gelehrtenleben im Bürgertum der Franz-Josefs-Zeit. Auswahl seiner Briefe und Aufzeichnungen 1869-1912*, Wien, 1974.
- KERTZER (D.I.), *The Kidnapping of Edgardo Mortara*, New York, 1998 [1997].
- KNOEPFMACHER (H.), "Zwei Beiträge zur Biographie Sigmund Freuds", *Jahrbuch der Psychoanalyse*, XI, 1979, pp. 51-72.
- KRAUS (K.), "Eine Krone für Zion. Satirische Streitschrift gegen den Zionismus und seine Propheten", *Die Fackel*, 1899, nr. 1, pp. 31-32.
- KRÜLL (M.), *Sigmund, fils de Jacob. Un lien non dénoué*, Paris, 1983 [1979].
- KURZE (D.), "Häresie und Minderheit im Mittelalter", *Historische Zeitschrift*, CCXXIX, 1979, pp. 529-573.
- LE RIDER (J.), *Modernity and Crises of Identity. Culture and Society in Fin-de-Siècle Vienna*, Cambridge, 1998.
- LESKY (E.), *Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert*, Graz-Köln, 1965.
- LOEWENBERG (P.), "A Hidden Zionist Theme in Freud's 'My Son, the Myop'-dream", *Journal of the History of Ideas*, XXXI, 1970, pp. 129-132.
- LOHRMANN (K.), *Judenrecht und Judenpolitik im mittelalterlichen Österreich*, Wien-Köln, 1990.
- LOHRMANN (K.), *Die Wiener Juden im Mittelalter*, Berlin-Wien, 2000.
- MOMIGLIANO (A.), "Jacob Bernays" in: *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, afd. Letterkunde, nieuwe reeks, 1969, deel 32, nr. 5.
- MARRUS (M.R.), *The Politics of Assimilation. The French Jewish Community at the Time of the Dreyfus Affair*, Oxford, 1971.
- NORA (P.), "1898: Le thème du complot et la définition de l'identité juive", in: M. OLENDER (ed.), *Pour Léon Poliakov. Le racisme, mythes et sciences*, Paris: 1981, pp. 157-164.
- PHILIPPSON (M.), *Neueste Geschichte des jüdischen Volkes*, Leipzig, 1907, bd. 1.

- RAHDEN (T.), von, "Sprechen und Handeln im Breslauer Anti-semitismus des Kaiserreichs", *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, IX, 1998, pp. 218-243.
- ROMANA (G.), "Mortara case", in: *Encyclopaedia Judaica*, 1970, vol. 12, k. 354-355.
- ROZENBLITT (M.L.), *Die Juden Wiens 1867-1914. Assimilation und Identität*, Wien, 1989.
- RUBIN (M.), "The Making of the Host Desecration Accusation" in: S. MARCHAND & E. LUNBECK (eds.), *Proof and Persuasion*, Turnhout, 1996, pp. 100-123.
- RUDD DE COLLENBERG (W.H.), "Le baptême des Juifs à Rome de 1614 à 1798 selon les registres de la 'Casa dei Catecumeni'" in: *Archivium Historiae Pontificiae*, XXIV, 1986, pp. 91-231.
- SCHOEPS (J.H.), *Theodor Herzl 1860-1904. Eine Text-Bild-Monographie*, Wien, 1998.
- SCHORSKE (C.E.), "Politics and Patricide in Freud's Interpretation of Dreams" in: *Fin-de-Siècle Vienna*, New York, 1983 [1973], pp. 181-207.
- SEIFERTH (W.), *Synagoge und Kirche im Mittelalter*, München, 1964.
- STAUDACHER (A.L.), *Wegen jüdischer Religion - Findelhaus. Zwangstaufen in Wien 1816-1868*, Frankfurt, 2001.
- STEINER (G.), "A Remark on Language and Psychoanalysis", in: G. STEINER, *On Difficulty and Other Essays*, Oxford, 1978 [1976], pp. 48-60.
- STRAUSS (L.), *Persecution and the Art of Writing*, Glencoe, Illinois, 1952.
- SULLOWAY (F.J.), *Freud, Biologist of the Mind. Beyond the Psychoanalytic Legend*, New York, 1979.
- TÖGEL (Ch.), *Berggasse-Pompeji und zurück. S. Freuds Reisen in die Vergangenheit*, Tübingen, 1989.
- VELIKOVSKY (E.), "The Dreams Freud dreamed", *Psychoanalytic Review*, XXX, 1941, pp. 487-511.
- VERBEEK (E.), *De man met de glazen hoed. De dromen van Sigmund Freud*, Nijkerk, 1973.
- VITZ (P.C.), *Sigmund Freud's Christian Unconscious*, New York-London, 1988.
- WAAGENAAR (S.), *De Joden van Rome*, Bussum, 1978.
- WAHRIG, *Deutsches Wörterbuch*, München, 1986.
- WEILL (G.J.), "L'affaire Mortara et l'anticléricalisme en Europe à l'époque du Risorgimento" in: J. MARX (ed.), *Aspects de l'anticléricalisme du Moyen Age à nos jours*, Bruxelles, 1988, pp. 103-134.
- ZÖLLNER (E.), *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien-München, 1990.

**Wiener Gesera, Mortara, Dreyfus et Herzl
Pogrom et baptême des enfants juifs dans le rêve 'Auf Geseres' de Freud**

DANIEL DEVREESE

RÉSUMÉ

Le rêve *Auf Geseres* de Freud à propos de la fidélité au Judaïsme de son fils aîné Martin doit être situé fin 1897. Ce rêve peut être interprété comme sa réaction immédiate au drame sioniste de Herzl *Le nouveau ghetto*, dont la première aura lieu à Vienne, le 5 janvier 1898. Du même coup le rêve se situe aussi dans la chronologie de l'Affaire Dreyfus, car le 10 janvier le procès contre Esterhazy se produira à Paris. Notre analyse historique guidée par les associations de Freud et la sémantique de *Geseres*, permet de découvrir encore deux contextes de l'antisémitisme européen. Premièrement, le 'Wiener Gesera', le pogrom en 1421 avec l'exécution et l'expulsion des juifs sous le règne du roi de Bohême et empereur Sigismund et du pape Martin V. Ensuite, l'affaire Mortara en 1858, sous le règne du pape Pie IX, quand un garçon juif baptisé en secret par sa bonne catholique à Bologne fut enlevé par la police papale à la 'Casa dei Catecumeni' à Rome. D'une façon cryptique, Freud fait allusion à ce fameux scandale dans une note en bas de page. L'analyse du rêve permet de réfuter la thèse de Vitz sur l'inconscient chrétien de Freud, selon laquelle il aurait été baptisé de façon secrète en Moravie par sa bonne catholique. Cette fantaisie historique oblitère l'identité juive de Freud qui, dès son enfance, fut marqué par l'affaire Mortara. L'identité juive de Freud se situe au-delà de l'assimilation (Gomperz) et au-delà du sionisme (Herzl). Son discours contre le baptême des enfants juifs à B'nai B'rith à Vienne en 1908, cinquante ans après l'affaire Mortara, avec son avis contre le baptême du petit Hans témoignent de son immuable conviction.

**Vienna Geserah, Mortara, Dreyfus and Herzl
Pogrom and Jewish infant baptism in Freud's 'Auf Geseres' dream**

DANIEL DEVREESE

SUMMARY

Freud's *Auf Geseres* dream about the fidelity to Judaism of his eldest son Martin must be situated at the end of the year 1897 and can be interpreted as an immediate answer to Herzl's drama *The New Ghetto* on the Jewish Question, which had its première in Vienna on 5 January 1898. The dream is also embedded in the chronology of the Dreyfus affair, for on 10 January the trial of Esterhazy would take place in Paris. A historical analysis guided by the semantics of *Geseres* and by Freud's associations enables us to perceive two other contexts of European anti-Semitism. First, the Vienna Geserah, the pogrom of 1421 with the execution and expulsion of the Jews in the reign of the king of Bohemia and Holy Roman emperor Sigismund and of pope Martin V. Second, the Mortara case in 1858, in the reign of Pius IX, when a Jewish boy secretly baptized in Bologna by his Catholic nurse, was kidnapped to the 'Casa dei Catecumeni' in Rome, an infamous case Freud cryptically pointed at. As a result of our historical analysis, Vitz' thesis on Freud's 'Christian unconscious' construed on the fact of his being secretly baptized by his own Catholic nurse in Moravia in 1858, must be refuted as a historical fantasy that obliterates his Jewish identity: neither ceding to the assimilationist temptation (Theodor Gomperz), nor embracing Theodor Herzl's Zionism. The speech Freud delivered at B'nai B'rith in Vienna in 1908, fifty years after the Mortara case, against the baptism of Jewish children and his firm advise in the same year against the baptism of little Hans is a case in point.